

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.7>**Я. І. Панаїд***orcid.org/0009-0000-9757-2993**аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Закріплення положень щодо недопущення зловживання процесуальними правами в законодавстві зарубіжних країн є свідченням того, що вказана проблема набула ознак «спільного знаменника усіх сучасних правових систем», що призводить до підризу правопорядку в цілому, створюючи стан заперечення його правоохоронної функції [1, с. 1039]. Зазначене знаходить своє підтвердження на рівні національних правопорядків, адже в цивільних процесуальних кодексах багатьох країн у тому чи іншому вигляді знаходить свій вияв заборона зловживання процесуальними правами. Так, ЦПК канадської провінції Квебек встановлює перелік ознак, за якими процесуальна дія може бути визнана зловживання процесуальними правами [2]. У ст. 32(1) ЦПК Франції передбачено можливість накладення штрафу за поведінку, що містить ознаки зловживання процесуальними правами [3]. Законодавство деяких країн тією чи іншою мірою визначає реакцію держави на зловживання правом на подання позову, приміром, шляхом закріплення повноважень суду щодо виключення відповідної позовної заяви з розгляду [4; 5] або відмови у задоволенні відповідних позовних вимог [6].

Сьогодні, у результаті реформування судової системи та внесення змін у цивільне процесуальне законодавство України, механізм протидії та запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами отримав розширену правову регламентацію. Недопустимість зловживання процесуальними правами визначено однією із засад (принципів) цивільного судочинства (п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також закріплено невичерпний перелік процесуальних дій учасників судового процесу, які суперечать завданню цивільного судочинства і які, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути визнані судом як зловживання цивільними процесуальними правами (ч. 2 ст. 44 ЦПК України).

Аналіз рішень Верховного Суду (далі – ВС) [7; 8; 9] дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного підходу щодо визначення

й виокремлення критеріїв для ідентифікації процесуальної дії як зловживання правом. В деяких рішеннях ВС зловживання процесуальними правами розглядає як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення, яке полягає в порушенні умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав [10], натомість, в інших – як вихід за межі відповідного права, яке надається учасникам справи для сприяння суду під час розгляду справ, їх правильного вирішення [11].

Безперечно, поняття «зловживання правом» є оціночним, що передбачає певний ступінь судової дискреції в процесі правозастосування, однак відсутність усталеного підходу до розуміння цього поняття та його кваліфікуючих ознак на рівні найвищої судової інстанції призводить до відсутності єдності правозастосування та не сприяє ефективному захисту прав, свобод та інтересів осіб, які звернулися до суду за судовим захистом. Вказане актуалізує потребу у виробленні єдиного підходу щодо визначення поняття зловживання процесуальними правами та чіткого переліку його кваліфікуючих ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі зловживання процесуальними правами присвячена значна кількість публікацій, зокрема, роботи Бачинської Н. та Сампари Н., Голубевої Н. Ю., Цувіної Т. А., Чабаненко М. М., Gajda – Roszczynialska K. та Yasuhei Taniguchi. Крім того, варто відзначити також дисертації Кузнеця О. М., Кузьменко К. О., Маруніч Г. І., Ткачук А. О., Т. Leidner, а також збірку праць за загальною редакцією М. Tarufo. Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових розвідок, наразі відсутній єдиний підхід до розуміння феномену зловживання правом в цивільному судочинстві.

Мета статті – дослідити ознаки зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та надати визначення вказаного поняття.

Виклад основного матеріалу. Видається за доцільне спершу визначити концептуальні межі даного дослідження. Хоча, відповідно до мети

дослідження, увага зосереджена саме на цивільному судочинстві, у першій частині статті увага буде приділена узагальненню підходів до розуміння поняття зловживання процесуальними правами, враховуючи напрацювання в сфері цивільного та адміністративного судочинства, міжнародного арбітражу тощо. Враховуючи такий розрешений підхід, видається за доцільне зауважити, що термін «процесуальні права» у даній статті вживається у розумінні процесуальних можливостей особи, необхідних для захисту її прав та інтересів під час здійснення правосуддя. У другій частині статті запропоновано обґрунтування тлумачення заборони зловживання цивільними процесуальними правами як складової принципу добросовісності. Третя та четверта частини статті присвячені дослідженню об'єктивних та суб'єктивних ознак зловживання процесуальними правами відповідно.

1. Теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «зловживання процесуальними правами»

Аналіз наявних в науковій літературі інтерпретацій дає можливість розподілити наявні в літературі підходи щодо поняття зловживання процесуальними правами у дві групи: а) зловживання процесуальними правами є правопорушенням; б) зловживання процесуальними правами є формою реалізації процесуального права.

1) **концепції, за якими зловживання процесуальними правами розглядається як правопорушення.** Застосування вказаного підходу до сфери цивільного процесу видається недоцільним. Так, враховуючи, що у вітчизняній правовій доктрині правопорушення традиційно аналізується з урахуванням його складу (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), видається, що за такого підходу об'єктивна сторона зловживання-правопорушення фактично співпадатиме з діями учасників провадження з реалізації наданих їм цивільним процесуальним законодавством прав, приміром, права заявити відвід (ч. 2 ст. 39 ЦПК України) або оскаржувати судові рішення (п. 5 ч. 1 ст. 43 ЦПК України). Вищезазначене, на наш погляд, свідчить на користь тих наукових позицій, відповідно до яких зловживання процесуальними правами не містить характеру протиправності і фактично не порушує жодну з норм позитивного права, хоча і має певний рівень суспільної шкідливості [12, с. 129; 13, с. 54], а відтак не може вважатись правопорушенням з огляду на відсутність принаймні одного з елементів складу правопорушення – об'єктивної сторони.

2) **концепції, прихильники яких фактично тлумачать зловживання процесуальними правами як форму реалізації процесуального права.** Саме недотримання певних соціально-правових

умов перетворює реалізацію права на зловживання ним. Видається за можливе класифікувати підходи до визначення критеріїв для оцінки правомірності реалізації відповідного права наступним чином:

а) суб'єктивні критерії: недобросовісність [14; 15, с. 68; 16, с. 187], відсутність законного інтересу або наявність мотиву заподіяння шкоди [17, с. 173];

б) функціональні критерії: реалізація права всупереч його призначенню [18, с. 8; 19, с. 765]; реалізація права всупереч меті цивільного процесу [20, с. 54].

Варто відзначити, що запропонована класифікація є умовною, оскільки дослідники часто використовують декілька критеріїв для визначення змісту зловживання правом. Приміром, О. Мілетич під зловживанням правом пропонує розуміти «спосіб реалізації права всупереч його змісту та соціальному призначенню, внаслідок застосування якого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоди іншим учасникам суспільних відносин» [21, с. 6].

Що стосується вітчизняного процесуального законодавства, то відповідно до ст. 44 ЦПК України учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватись процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається. Подібні приписи знайшли закріплення і в інших процесуальних кодексах (ч. 1 ст. 45 КАС України; ч. 1 ст. 43 ГПК України). Аналіз вказаних положень дає підстави вважати, що законодавець протиставляє зловживання процесуальними правами їх добросовісному використанню.

Побідного підходу дотримується і значна кількість дослідників, в науковій літературі наголошується на тому, що зловживання процесуальними правами порушує принцип добросовісності [14; 15, с. 66; 16, с. 187].

Категорія добросовісності використовується для визначення змісту поняття зловживання правом вітчизняними дослідниками [24, с. 189; 22; 23]. Водночас, видається, що зв'язок між зловживанням процесуальними правами та принципом добросовісності у вітчизняних дослідженнях не розкрито. Крім того, значна кількість дослідників розглядає вимогу добросовісності як категорію, що «має, передусім, моральний зміст» [24, с. 189], а не як об'єктивний тест.

2. Зв'язок категорій добросовісності та зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві

В науковій літературі зустрічаються різні підходи щодо співвідношення категорій «добросовісність» та «зловживання процесуальним правом». Так, іноді вказується, що застосування конструкції зловживання правом є недоречним,

оскільки мова йде про сторони і суд, які вже вступили в особливі довірчі відносини, де повинен застосовуватися лише принцип добросовісності [25, с. 173]. Інша точка зору полягає в тому, що відносини між трьома суб'єктами цивільного процесу, а саме двома протилежними сторонами і судом, не завжди є такими, що виправдовують застосування принципу добросовісності, а доктрина зловживання правом повинна мати самостійне застосування у відповідних випадках [25, с. 173].

Як слушно зауважує Я. Танігучі (Yasuhei Taniguchi), зв'язок між заборонаю зловживання правом і вимогою добросовісності не зовсім зрозумілий, якщо не брати до уваги історичні витоки цих концепцій у в романо-германській правовій системі (general Civil Law system) [25, с. 169]. Так, доктрина добросовісності активно розвивалась, зокрема, в Німеччині (нім. *Treu und Glauben*), де суди використовують принцип добросовісності і в контексті процесуальних дій сторін, незважаючи на те, що вказаний принцип закріплено лише в Цивільному кодексі (ст. 242 BGB). Тим не менш, він визнається загальним принципом, який вбудовано в процесуальні норми [26, с. 153]. Незважаючи на намір законодавця обмежити застосування ст. 242 BGB сферою зобов'язального права, вказана норма застосовувалася до процесуальних відносин через прирівнювання в судовій практиці процесуальних правовідносин до договірних зобов'язань [27, с. 220].

Враховуючи ієрархічну побудову правової системи, для визначення правомірності застосування інституту зловживання правами в процесуальному контексті Т. Лейднер (T. Leidner) пропонує також звернутися до конституційно-правової доктрини [27, с. 222], де принцип добросовісності визнається основоположним елементом правової системи, відтак підлягає застосуванню, зокрема, і в цивільному судочинстві [27, с. 223–224]. На застосуванні вказаного принципу в цивільному провадженні наголошує і Конституційний суд [28]. Крім того, в судовій практиці наголошується на тому, що будь-яка реалізація прав, у тому числі в цивільному судочинстві, підпадає під дію заборони зловживання, що впливає з принципу добросовісності. Принцип добросовісності, який регулює матеріальне право, застосовується і до процесуального права та зобов'язує сторони поводитися в судовому процесі чесно (*redlicher*) і забороняє зловживати процесуальними правами [29; 30].

Італійська правова доктрина також йде шляхом підпорядкування проблематики зловживання процесуальними правами принципу добросовісності [31, с. 135; 32]. Верховний суд Італії в одному з рішень зазначив, що зобов'язання щодо об'єктивної добросовісності є вираженням

загального принципу соціальної солідарності, визначений в ст. 2 Конституції Італії [33]. І, хоча, вказане рішення стосується матеріальних прав, видається за можливе вести мову про розповсюдження дії вказаного обов'язку, зокрема і на сферу цивільного процесу, враховуючи, що ст. 2 Конституції [34] віднесена на розділу «Фундаментальні принципи» і визначає соціальну солідарність як один з фундаментальних обов'язків, необхідність виконання якого, відтак, визначена на конституційному рівні.

Аналіз вищезазначених джерел дозволяє висувати, що концепція заборони зловживання процесуальними правами є проявом обмежувально-корегуючої дії принципу добросовісності, яка проявляється у забороні вчинення дій, які не відповідають завданням цивільного судочинства.

Видається доцільне при визначенні сутності зловживання процесуальними правами розподілити ознаки цього поняття на об'єктивні та суб'єктивні.

3. Об'єктивні ознаки зловживання процесуальними правами

Системний аналіз ч. 2 ст. 2 та ч. 2 ст. 44 ЦПК України дає можливість висувати, що український законодавець під зловживанням процесуальними правами фактично розуміє дії, що «суперечать завданню цивільного судочинства». Так, суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч. 2 ст. 2 ЦПК України), отже, будь-які процесуальні дії мають бути оцінені на предмет відповідності вказаному положенню. Відповідно, пряма заборона зловживання процесуальними правами за ч. 2 ст. 44 ЦПК України фактично означає взаємовиключність дій, що становлять зловживання, та діями, які спрямовані на виконання ч. 2 ст. 2 ЦПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

А. Узелац (A. Uzelac) підкреслює, що в юридичній спільноті увага приділяється радше «мікроуправлінню» справами, аніж проблематиці загальних цілей цивільного судочинства. Між тим, як слушно зауважує науковець, ретельне обговорення або навіть повне переосмислення цілей цивільного судочинства може бути передумовою успішних процесуальних реформ – особливо якщо йдеться про глибокі, далекосяжні та ефективні реформи [35, с. 5]. У вітчизняній теорії цивільного процесуального права лише

незначна кількість досліджень присвячена меті та завданням цивільного процесу: окремі аспекти цієї проблеми розглядалися в працях Брателя О., Голубевої Н., Захарової О., Курочкина С., Луців-Шумської Н. Л., Рожкова М. О., Ромовської З. В., Штефана М. Й., Яркова В. В. тощо. Проте комплексні дослідження відсутні, у зв'язку з чим вказана тема загалом залишається малодослідженою.

Звертає на себе увагу позиція І. С. Ярошенко, яка пропонує виокремлювати в структурі завдання цивільного судочинства дві складові: а) захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів є реалізацією приватних інтересів, що є відображенням інтересів матеріального права); та б) справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, що є відображенням публічного інтересу [36, с. 24]. Т. А. Цувіна вказує на неприпустимість механічного розділення завдання цивільного судочинства на приватно-правовий та публічно-правовий аспекти, з огляду на положення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, в контексті якого право на справедливий судовий розгляд потрібно розуміти як цілісну систему процесуальних гарантій, яких мають дотримуватися держави на національному рівні [37, с. 376–377].

Разом з тим, як слушно зауважується в науковій літературі, будь-яка система цивільного судочинства може бути охарактеризована як така, що забезпечує (або не забезпечує) баланс між двома основними цілями цивільного судочинства: а) вирішення індивідуальних спорів системою державних судів; і б) реалізацією суспільних цілей, функцій та політики [35, с. 6]. Одна мета, пов'язана із захистом публічних інтересів, може бути визначена як іманентно притаманна для цивільного судочинства – ефективно та справедливо здійснення правосуддя [35, с. 18].

На наш погляд, вимоги ч. 1 ст. 2 ЦПК України щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ слід розглядати як крізь призму приватної, так і публічної складових мети цивільного процесу. Так, приватна складова відбиває право кожного на справедливий судовий розгляд. Публічна складова, на наш погляд, є проявом концепції розподільчої справедливості (*distributive justice*) в сфері цивільного судочинства. Приміром, М. Шапіро (M. Shapiro) вказує, що в контексті цивільного процесу вказана проблематика зазвичай досліджується крізь призму категорії доступу до правосуддя (*access to justice*), яка пов'язується щонайменше з п'ятьма конкретними «благами», кожне з яких є потенційним об'єктом «розподілу»: доступ до суду, вирішення спору (*dispute resolution*) та забезпечення прав, судові ресурси, а також ресурси сторін провадження [38, с. 1473, 1483].

Як видно, мова йде про необхідність пропційного використання наявних ресурсів, що має забезпечити ефективність системи в цілому, в кожному теоретично можливому провадженні.

Вказаний підхід дозволяє обґрунтувати кваліфікацію як зловживання процесуальним правом будь-які процесуальні дії, вчинені всупереч критерію ефективності здійснення правосуддя та захисту прав, свобод та інтересів учасників процесу: сутяжництво; дії, спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; звернення з апеляційною скаргою на ухвалу суду, що за законом не може бути окремо оскаржена в апеляційному порядку з підстав можливості спрогнозувати безперспективність такого оскарження; спотворення висновків судів для подання касаційної скарги щодо порушення правил юрисдикції тощо.

Прикметно, що до внесення змін до ЦПК України відповідно до ЗУ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 р. в положення ЦПК України щодо захисту прав, свобод чи інтересів як завдання цивільного судочинства не містили вказівки на ефективність такого захисту.

Так, порівнюючи підходи до визначення мети цивільного судочинства, визначені в ЦПК УРСР 1963 р. та ЦПК України 2004 та 2017 рр. І. Ізарова зауважує, що такий підхід до визначення основної мети цивільного судочинства свідчить про еволюційний перехід до нового етапу його розвитку, відображає суттєві зміни, що відбулися в українському суспільстві та законодавстві [45, с. 208–209]. Уявляється, що критерій ефективності було запроваджено під впливом практики ЄСПЛ щодо застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

У зв'язку з цим видається доцільним звернути увагу на визначення зловживання правом, вироблене в практиці ЄСПЛ, який зауважує, що «зловживання» слід розуміти як пов'язану із завданням шкоди реалізацію права (*harmful exercise of a right*) у такий спосіб, що не відповідає меті, для якої це право було надано. Для того, щоб установити факт «зловживання» з боку заявника, необхідна наявність не лише явної невідповідності меті, для якої відповідне право було надане, а й певних перешкод для належного функціонування ЄСПЛ або для нормального перебігу провадження у справі, яку він розглядає [46].

Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє виокремити наступні ознаки зловживання правом: (1) використання права всупереч його призначенню; (2) наявність шкоди; (3) перешкоджання розгляду відповідної справи або роботі Суду [47, с. 54–55].

Аналіз праць українських авторів дає можливість дійти висновку про відсутність єдності в підходах до розуміння основних ознак зловживання правом як на рівні загально-теоретичних досліджень, так і в контексті зловживань процесуального характеру. У значній кількості наукових розвідок, пропонується виокремлювати таку ознаку як реалізація процесуального права всупереч його призначенню [48, с. 298; 49, с. 27; 18, с. 8]. Подібний підхід сприйнятий і в судовій практиці Польщі, де мета певного процесуального права виокремлюється як об'єктивний критерій, якому має відповідати використання відповідного права у конкретний спосіб у поєднанні зі ретельною оцінкою фактичних обставин справи [20, с. 61].

Втім, зважаючи на публічно-правову складову цивільного процесу, видається більш логічним вести мову про реалізацію процесуального права всупереч завданню цивільного процесу, а не призначенню окремого права.

Крім того, видається слушним виокремлювати таку ознаку зловживання процесуальними правами як наявність можливості зловживати правами тільки в тих осіб, які наділені відповідними процесуальними правами [50, с. 123–124], оскільки вказане є передумовою для можливості його реалізації, в тому числі шляхом зловживанням, що дозволить відмежувати вказане явище від дій, вчинених за відсутності такого права.

4. Суб'єктивні ознаки зловживання процесуальними правами

В значній кількості досліджень пропонується виокремлювати мету та мотив учасника правовідносин в якості кваліфікуючих ознак елементи суб'єктивної сторони. Як зазначає М. Таруфо (M. Taruffo), в більшості національних правових систем певний суб'єктивний психологічний стан особи має певне значення для кваліфікації її діяння як зловживання правом, проте, значимість такого стану суттєво різниться [51, с. 22].

Слід зазначити, що в контексті права на позов виокремлюється такий суб'єктивний аспект як процесуальна заінтересованість. Приміром, у Німеччині використовується підхід, відповідно до якого потреба у правовому захисті визнається загальною передумовою прийнятності позову у справі (Rechtsschutzbedürfnis). Аналогічно, в Австрії існує поняття загального інтересу в отриманні правового захисту (Rechtsschutzinteresse) [20, с. 57]. Відправною точкою на суб'єктивному рівні є щонайменше необережність і мета заподіяння шкоди іншій стороні [27, с. 260].

Що стосується американської правової доктрини, то, як зауважує М. Шапіро (M. Shapiro) в науковій літературі, у більшості випадків саме мотив або мета є визначальними елементами деліктів неправомірного відкриття цивільного

провадження та зловживання процесуальними правами [38, с. 219]. Серед процесуальних вчєний виокремлює мотиваційно-вмотивовані обмеження, оскільки відповідно до вказаних норм одна й та сама поведінка в судовому процесі може становити або процесуальне правопорушення, або ні, залежно від мотивів, якими керувалася сторона, беручи в ньому участь. Так, на думку автора, процесуальні зловживання визначаються радше в контексті мотивації сторін, а не наслідків поведінки в судовому процесі [38, с. 202–203].

В національній судовій практиці увага на суб'єктивних аспектах зловживання процесуальними правами акцентується нечасто. Приміром, в одній з постанов ВС вказав, що зловживання процесуальними правами виражається у *винних* процесуальних діях (бездіяльності), які зовні відповідають вимогам цивільних процесуальних норм, але здійснюються з *корисним або особистим мотивом* [52; курсив наш. – Я. П.].

Серед вітчизняних дослідників, на особливому суб'єктивних аспектів зловживання правом значенні наголошує, приміром, О. О. Мілетич [21, с. 9]. Крім того, суддя В. М. Сімоненко в окремій думці визначає такі суб'єктивні критерії: відсутність наміру вирішити реально існуючий цивільний спір, або забезпечити захист свого реально порушеного права, або намір перешкодити законним діям інших осіб шляхом звернення до суду та створення штучного судового спору, або використання судового спору як способу не виконувати вимоги законодавства щодо здійснення визначених ним дій [53].

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що про зловживання правом мова може йти виключно у випадку, коли особа діє усвідомлено. Проте, видається за можливе не погодитися з позицією А. О. Ткачук, відповідно до якої, «особа має розуміти факт зловживання процесуальними правами, а відсутність незаконної мети не дозволяє кваліфікувати відповідну поведінку як зловживання процесуальними правами» [54, с. 52–53]. Уявляється, що під усвідомленістю в цьому контексті слід розуміти факт розуміння особою вчинення процесуальних дій у спосіб, що суперечить завданню цивільного судочинства.

Варто зауважити, що **мета реалізації процесуального права, як результат, до якого прагне особа, може бути цілком законною**, приміром, вирішення судового спору на її користь. Цікавою в цьому контексті є судова практика Верховного Суду Австралії. Так, за обставинами справи *Victoria International Container Terminal Limited v Lunt* компанія Victoria International Container Terminal Limited («VICT»), звернулася до Комісії з питань справедливої праці («Комісія») із заявою про затвердження Угоди про міжнародні

контейнерні операції («Підприємницька угода»). Заяву було подано за підтримки Морського союзу Австралії («MUA»), який пізніше об'єднався з четвертим відповідачем – Профспілкою будівництва, лісової, морської, гірничодобувної та енергетичної галузей («CFMMEU»). Комісія схвалила угоду, після чого MUA порушила кілька судових справ проти VICT, посилаючись на вказану угоду, проте, в подальшому MUA почала публічно критикувати її положення [55].

Позов про скасування рішення Комісії було подано працівником VICT, який більше двадцяти років був членом MUA. VICT наполягала на закритті провадження, стверджуючи, що це було зловживанням процесуальними правами, оскільки справжньою рушійною силою провадження була CFMMEU (в її поточному вигляді), а працівник діяв як «підставна особа» для приховування ролі CFMMEU. Суд першої інстанції дійшов висновку, що провадження має бути закрито як таке, що є зловживанням процесуальними правами, оскільки воно було ініційоване з неналежною метою – надати можливість отримати судовий захист, який юридична особа навряд чи змогла б отримати, якби подала позов від свого імені, а не з метою захисту власних законних прав фізичної особи [55].

Проте, Верховний Суд Австралії зауважив, що, хоча вказана фізична особа, можливо, і була зацікавленою в ініціюванні провадження з міркувань лояльності або з метою уникнення можливої несприятливої ситуації для юридичної особи, це не означає, що провадження було порушене з неналежною метою. У цьому контексті відмінність між мотивом і метою має вирішальне значення. Стверджувати, що мета сторони в судовому процесі, яка виходить за рамки судового розгляду, є зловживанням процесуальними правами, означає надмірно розширювати це поняття. Метою сторони може бути доведення провадження до успішного завершення, щоб скористатися правом або вигодою, які закон надає стороні в такому випадку [55]. Інша справа, коли метою порушення провадження є не доведення справи до кінця, а використання її як засобу для отримання певної переваги, для якої вона не призначена, або якоїсь супутньої переваги, що виходить за межі того, що пропонує закон [55].

В своїй окремій думці у цій справі суддя Верховного Суду Австралії Дж. Едельман (J. Edelman) додав, що при розгляді зловживання процесуальними правами з неналежною метою «існування негідного або такого, що заслуговує на осуд, мотиву для подання позову недостатньо»; питання полягає в тому, чи була безпосередня мета, яку намагався досягти учасник судового процесу, порушуючи справу, такою, що не входила в межі цієї справи і була неналежною [55, п. 38].

Як видно, при вирішенні питання про наявність зловживання процесуальними правами, слід розрізняти категорії мети, мотиву, намірів та умислу. У зв'язку з цим, видається корисним проаналізувати підходи, що застосовуються в практиці британських судів. Так, у цивільній справі *Balber Kaur Takhar v Gracefield Developments Limited & Ors* суд звернув увагу на міркування щодо зловмисності (*malice*), який протиставляється **належному мотиву (proper motive)**, тобто прагненню забезпечити досягнення цілей правосуддя. Злий умисел (**improper motive**) буде встановлено, якщо буде доведено відсутність вищевказаного мотиву. Залежно від фактів конкретної справи зловмисність може бути встановлена за відсутності розумної та вірогідної підстави для початку провадження [56].

У справі *Land Securities Plc & Ors v Fladgate Fielder (A Firm)* суд зауважив, зловживання процесуальними правами матиме місце, якщо ініціювання провадження або його продовження переслідує мету, яка не включає –принаймні в будь-якій істотній мірі – мету отримання судового захисту в межах засобів юридичного захисту [57]. Корисною в контексті визначення сутності поняття «мета» для цілей нашого дослідження є також справа *Total Extraction Ltd v Aircentric Ltd* [58]. Аналіз вищевказаних справ дозволяє висувати, що **мету здійснення процесуальної дії** слід розуміти як результат, який особа прагне отримати внаслідок вчинення вказаної дії.

Приміром, метою зловживання правом на відвід судді може бути зміна судді у справі або затягування процесу; спроба перекручування висновків судів попередніх інстанцій може бути здійснена з метою отримання рішення, яким справу буде відправлено на новий розгляд, що може завершитися на користь заінтересованої сторони тощо. Крім того, на затягування справи можуть вказувати неодноразові клопотання щодо призначення експертизи з подальшою неявкою до експертної установи; перекручування фактів для штучного створення підстав подання заяви про перегляд справи нововиявленими обставинами.

Іншим аспектом, який видається доцільним застосувати у вітчизняній судовій практиці є встановлення достатності підстав для вчинення процесуальної дії. Так, в американській доктрині відомі делікти неправомірного відкриття цивільного провадження та зловживання процесуальними правами. Як зазначається у науковій літературі, одним з елементів, який слід довести за першим деліктом, є факт подання позову без «достатніх підстав» (*probable cause*). Елементи делікту, пов'язаного зі зловживанням процесуальними правами, схожі, за винятком, зокрема, того, що правопорушення полягає

у зловживанні будь-якою юридичною дією, а не лише подачею позову [38, с. 219]. Подібний підхід застосовується і британській судовій практиці, де вказується на необхідність встановлення «розумної та вірогідної підстави» (reasonable or probable cause) [56, п. 532], під якою розуміється сумлінне **переконавання**, засноване на достатньо вагомих підставах [56, п. 533]. Прикладом відсутності таких підстав є заявлення однотипних безпідставних відводів.

Враховуючи, що відповідно, до ч. 2 ст. 2 ЦПК України суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі, конститутивною ознакою зловживання процесуальним правом слід вважати реалізацію права всупереч завданню цивільного судочинства, тобто ефективному захисту прав, свобод чи інтересів учасників провадження. Ефективність здійснення правосуддя визначається справедливістю, неупередженістю та своєчасністю розгляду і вирішення відповідної цивільної справи. Вказане узгоджується з позицією М. Таруфо (M. Taruffo), який зауважує, що зловживання процесуальними правами можна певною мірою розглядати як діяння, що перешкоджає ефективному здійсненню правосуддя [51, с. 14].

Таким чином, для встановлення суб'єктивних ознак зловживання процесуальними правами, видається за доцільне застосувати наступний тест: **визначення відсутності розумної та вірогідної підстави для здійснення процесуальної дії → встановлення умислу, який виключає прагнення досягнення цілей цивільного судочинства, незалежно від конкретних намірів особи → встановлення мети здійснення процесуальної дії, яка не відповідає завданням цивільного судочинства**. Слід зауважити, що вказаний тест не має на меті визначення умислу як обов'язкового елементу суб'єктивної сторони процесуального зловживання. Проте його коректне визначення у конкретній справі сприятиме визначенню того, чи відповідає мета процесуальної дії завданням цивільного судочинства.

Висновки. З урахуванням проведеного дослідження видається за можливе виокремлювати дві групи ознак зловживання процесуальними правами. До **об'єктивних ознак** належать: а) це **реалізація** цивільного процесуального права, тобто діяльність (дія/ бездіяльність) суб'єктів права, спрямована на реалізацію можливостей, сукупність яких становить зміст визначених законодавством способів захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів; б) здійснення вказаного права відбувається всупереч завданню цивільного судочинства; в) відсутність розумної та достатньої

підстави для вчинення процесуальної дії. **Суб'єктивними ознаками** є такі: а) мета ініціювання провадження або участі у ньому не пов'язана з отриманням судового захисту в межах засобів юридичного захисту, а здійснення певної процесуальної дії в межах розпочатого провадження містить ознаки зловмисності, тобто відсутності прагнення забезпечити досягнення цілей правосуддя; б) мета ініціювання провадження або здійснення процесуальної дії несумісна з завданнями цивільного судочинства; в) усвідомлення особою факту вчинення процесуальних дій у спосіб, що суперечить меті цивільного судочинства та явно не відповідає критеріям ефективності провадження.

Таким чином, під зловживанням цивільними процесуальними правами слід розуміти усвідомлене недобросовісне здійснення процесуальних прав за відсутності розумної та достатньої підстави з метою, що суперечить завданням цивільного судочинства, тобто таку поведінку, що перешкоджає або створює загрозу перешкоджання здійсненню правосуддя та ефективному захисту прав, свобод та інтересів учасників провадження.

Запропоноване визначення дозволить повно та всебічно охопити всі можливі варіанти недобросовісної реалізації процесуальних прав.

Література

1. Dauti, R., Dauti, A. Abuse of procedural rights in civil litigation. *Knowledge –International Journal*. 2021. №49(5). P. 1039–1044. URL: <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4519>
2. Code of Civil Procedure, C-25.01. URL: <https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/C-25.01?langCont=en#sc-nb:1>
3. Code de procédure civile URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000034747739
4. Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part03>
5. Practice Direction 3A, Striking out a statement of case URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part03/pd_part03a
6. LAW 1/2000, OF 7 JANUARY, On Civil Procedure URL: <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Law%201-2000%20of%207%20January.pdf>
7. Ухвала Касаційного цивільного суду від 06 вересня 2018 року у справі № 552/2378/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143>
8. Сакара Н.Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobroso.pdf
9. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 11 січня 2023 року у справі №201/10234/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108791495>
10. Ухвала Касаційного цивільного суду від 16 травня 2024 року у справі № 2-25/2006 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264812>

11. ВП ВС Ухвала 20 квітня 2021 року Справа № 204/682/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108791495>
12. Гончарук А. П. Механізм правової поведінки (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/K_26.053.18/Goncharyk1.pdf
13. Свириденко Г.В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 215 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/sviridenko-g.v.-pravomirna-povedinka_-teoretiko-prikladni-zasadi_-_d_.pdf
14. Берназюк Я. О. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Том 66. С. 135-141. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/11/25.pdf>
15. Красько В.В., Дяченко С.В. Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: правова природа та специфіка застосування в судовій практиці *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 65-69. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/4_2019/15.pdf
16. Branson, J. D. The Abuse of Process Doctrine Extended A Tool for Right Thinking People in International Arbitration. *Journal of International Arbitration*. 2021. Volume 38, № 2. P. 187 – 214.
17. Смітюх А. В. Добросовісність та зловживання правами у господарському процесі. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Т. 9. Вип. 10. С. 171–177.
18. Голубева Н.Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК України. *Новели цивільного процесуального кодексу України: матеріали "круглого столу"* (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 3-9. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9479>
19. Ascensio H., Abuse of Process in International Investment Arbitration. *Chinese Journal of International Law*. 2014. Vol 13. Issue 4. P. 763–785, URL: <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmu040>
20. Gajda-Roszczyńska K., Abuse of Procedural Rights in Polish and European Civil Procedure Law and the Notion of Private and Public Interest. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2019. № 2. P. 53-85
21. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Київ, 2015. 18 с.
22. Красовський О.О. Національна доктрина добросовісності в цивільному судочинстві: огляд основних наукових праць. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 175-181.
23. Боровська І.А. Взаємозв'язок зловживання цивільними процесуальними правами з категоріями «добросовісність» та «суб'єктивне право». *Право і суспільство*. 2018. № 3-2. С. 31-38.
24. Кузьменко К.О. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Том 1. № 75. С. 187-192.
25. Taniguchi Ya. Good Faith and Abuse of Procedural Rights in Japanese Civil Procedure. *Tulane Journal of International and Comparative Law*. 2000. № 8. P. 167-188.
26. Burkhard H. Abuse of Procedure in Germany and Austria. *Abuse of procedural rights: comparative standards of procedural fairness* / ed. by M. Taruffo. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 151-180.
27. Leidner T. Rechtsmissbrauch im Zivilprozess. Berlin: Duncker & Humblot, 2019. 316 p.
28. BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 28. September 2023 –2 BvR 739/17, Rn. 1-28, URL: https://www.bverfg.de/e/rs20230928_2bvr073917.html
29. OLG München, Urteil vom 05.08.2021 – 29 U 6406/20 URL: <https://openjur.de/u/2351253.html>
30. BGH, Beschluss vom 20.11.2012 –VI ZB 1/12. URL: <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2012&Sort=1&Seite=104&anz=3531&pos=3120>
31. Santis, A. D. de. Buona fede processuale nel diritto italiano. *Civil Procedure Review*. 2021. № 12(2). P. 133-155. URL: <https://civilprocedurereview.faculdadebaianadedireito.com.br/revista/article/view/234>
32. Sentenza Cassazione Civile n. 30555 del 22/11/2019. URL: <https://sentenze.laleggepertutti.it/sentenza/cassazione-civile-n-30555-del-22-11-2019>
33. Sentenza Cassazione Civile n. 31349 del 03/11/2021. URL: <https://sentenze.laleggepertutti.it/sentenza/cassazione-civile-n-31349-del-03-11-2021>
34. Constitution of the Italian Republic. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Costituzione_italiana_english_version_ott2023.pdf
35. Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems /ed. A. Uzelac. Springer, 2014. 263 p.
36. Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 21-26.
37. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві теоретико-прикладне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2022. 600 с. 2014
38. Shapiro M. A. Distributing Civil Justice. *Georgetown Law Journal*. 2021. Vol. 109, No. 6, pp. 1473-1542. URL: <https://ssrn.com/abstract=3675848>
39. Higgins A. The costs of civil justice and who pays? URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uid:618d605f-48fa-471e-8a0d-8c583668cf42/files/me5ef6e6726e37e1d24074048c2acb34c>
40. *Bieliński v. Poland*, №48762/19, 21 July 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218430>
41. *Taylor v Robinson & Ors* [2021] EWHC 664 (Ch) URL: https://caselaw.nationalarchives.gov.uk/ewhc/ch/2021/664_p.43-44.
42. Hynard E., Lerch A. The Tort of Collateral Abuse of Process. *UNSW Law Journal*. 2021. №44(2). P. 714-746.
43. *Shulga v. Ukraine*, № 16652/04, 2 December 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101996>
44. *Musiyenko v. Ukraine*, № 26976/06, 20 January 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102920>
45. Izarova I. Sustainable Civil Justice Through Open Enforcement – The Ukrainian Experience Studying. *Academic Journal of Interdisciplinary Research*. 2020. № 9 (5). P. 206-216. URL: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0098>
46. *S.A.S. v. France*, № 43835/11, 1 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>
47. Practical Guide on Admissibility Criteria. Updated on 31 August 2023. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Admissibility_guide_ENG

48. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.

49. Андронов І. В. Суддівський розсуд при ухваленні судових рішень як інструмент протидії зловживанню процесуальними правами. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) Одеса: Фенікс, 2015. С. 26-29. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9419>

50. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві. *Зловживання правом: збірка статей* / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 122-150.

51. Tarufo M. General Report: Abuse of Procedural Rights: Comparative Standards of Procedural Fairness *Abuse of procedural rights: comparative standards of procedural fairness* / ed. by M. Taruffo. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 3-29.

52. Постанова Касаційного цивільного суду від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>

53. Окрема думка судді Сімоненко В.М. щодо постанови ВС від 02 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85009069>

54. Ткачук А. О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесу України: : дис. ... канд. юрид. наук : 081 Право. Київ, 2020. 218 с.

55. *Victoria International Container Terminal Limited v Lunt* [2021] HCA 11 URL: <https://eresources.hcourt.gov.au/downloadPdf/2021/HCA/11>

56. *Balber Kaur Takhar v Gracefield Developments Limited & Ors* [2024] EWHC 1714 (Ch)

URL: <https://caselaw.nationalarchives.gov.uk/ewhc/ch/2024/1714>

57. *Land Securities Plc & Ors v Fladgate Fielder (A Firm)* [2009] EWHC 577 (Ch) URL: <https://caselaw.nationalarchives.gov.uk/ewhc/ch/2009/577>

58. *Total Extraction Ltd v Aircentric Ltd* [2021] EW Misc 21 (CC) URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/Misc/2021/21.html>

Анотація

Панайд Я. І. Зловживання процесуальними правами в контексті принципу добросовісності в цивільному судочинстві: поняття та ознаки. – Стаття.

В статті розглянуто поняття зловживання процесуальними правами, окреслено зв'язок заборони зловживання процесуальними правами з принципом добросовісності в цивільному судочинстві. Метою статті є дослідження ознак зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та надання визначення вказаному поняттю. У першій частині статті увага приділена узагальненню підходів до розуміння зловживання процесуальними правами, враховуючи напрацювання в сфері цивільного та адміністративного судочинства, міжнародного арбітражу тощо. Здійснено аналіз наявних в науковій літературі інтерпретацій та виокремлено два ключових аспекти, навколо яких ведуться дискусії в контексті розуміння поняття зловживання процесуальними правами: а) визначення співвідношення зловживання правом з поняттями правомірної поведінки та правопорушення; б) виокремлення соціально-правових умови реалізації суб'єктивного права.

Враховуючи вищезазначені аспекти, видається за можливе розподілити наявні в літературі підходи щодо визначення поняття зловживання процесуальними правами у дві групи: а) концепції, за якими зловживання процесуальними правами розглядається як правопорушення; б) концепції, прихильники яких фактично тлумачать зловживання процесуальними правами як форму реалізації процесуального права. Проте, недотримання певних соціально-правових умов перетворює реалізацію права на зловживання ним. Запропоновано класифікацію критеріїв, що засовуються дослідниками, для оцінки правомірності реалізації відповідного права наступним чином.

У другій частині статті запропоновано обґрунтування тлумачення заборони зловживання цивільними процесуальними правами як складової принципу добросовісності. Третя та четверта частини статті присвячені дослідженню об'єктивних та суб'єктивних ознак зловживання процесуальними правами відповідно.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами; принцип добросовісності; реалізація процесуального права.

Summary

Panaid Ya. I. Abuse of procedural rights in the context of the principle of good faith in civil proceedings: notion and features – Article.

The article examines the concept of abuse of procedural rights and outlines its connection with the principle of good faith in civil procedure. The purpose of the article is to analyse the characteristics of abuse of procedural rights in civil proceedings and to provide a definition of the concept.

In the first part, the article summarizes approaches to understanding the concept of abuse of procedural rights, taking into account research in the sphere of civil and administrative proceedings, as well as international arbitration. The author analyzes interpretations found in academic literature and identifies two key aspects around which discussions regarding the concept revolve: a) determining the relationship between abuse of rights and the concepts of lawful behaviour and legal violations; b) identifying the socio-legal conditions for the exercise of subjective rights.

Considering these aspects, the existing approaches in the literature regarding the definition of abuse of procedural rights can be divided into two groups: a) concepts that regard abuse of procedural rights as a legal violation; b) concepts whose proponents interpret abuse of procedural rights as a form of exercising procedural rights. However, failure to comply with certain socio-legal conditions turns the exercise of a right into abuse. A classification of criteria used by researchers to assess the legitimacy of the exercise of such rights is proposed.

The second part of the article deals with an interpretation of the prohibition of abuse of civil procedural rights as part of the principle of good faith. The third and fourth parts of the article are devoted to the examination of the objective and subjective elements of abuse of procedural rights, respectively.

Key words: abuse of procedural rights, the principle of good faith, exercise of a procedural right.